

Dorota HABRAT*

ROLA PROPORCJONALNOŚCI W PROCESIE ORZEKANIA KARY PIENIĘŻNEJ WOBEC PODMIOTÓW ZBIOROWYCH

1. Wstęp

Zagadnieniem o zasadniczym znaczeniu dla ustalenia roli proporcjonalności w procesie orzekania kary pieniężnej wobec podmiotu zbiorowego jest ustalenie charakteru odpowiedzialności przewidzianej w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (dalej: u.o.p.z.)¹. Zadanie to nie jest proste z uwagi na wiele niejednoznaczności wynikających z tego, iż w ustawie przeplatają się instytucje znane już w różnych dziedzinach prawa. Charakter przyjętej odpowiedzialności przesądza o zakresie gwarancji stosowanych w postępowaniu wszczętym na podstawie przepisów u.o.p.z. W kwestii charakteru prawnego odpowiedzialności podmiotów zbiorowych panuje w piśmiennictwie rozbieżność poglądów, poczynawszy od stanowisk, w których wyraża się przekonanie, że mamy do czynienia z nowym rodzajem odpowiedzialności – „odpowiedzialnością swego rodzaju”², poprzez stanowiska, w których odpowiedzialność tę formułuje się na zasadzie dyfuzji wyrażonej w pojęciach odpowiedzialności karno-administracyjnej³ i karno-

* Dr, Zakład Prawa Karnego i Postępowania Karnego, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: dorotahab@op.pl

¹ Ustawa z dnia 28 października 2002 r., Dz.U. Nr 197, poz. 1661, ze zm.

² Zob. **B. Mik**, *Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r.*, Przegląd Sądowy [dalej: **Prz. Sąd.**] 2002/7–8, s. 67.

³ Zob. **H. Skwarczyński**, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, Monitor Podatkowy [dalej: **Mon. Pod.**] 2004/2, s. 85–86; **idem**, *Wniosek prokuratora w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu*

cywilnej⁴, kończąc na określeniach sformułowanych na gruncie prawa karnego, tj. odpowiedzialności *quasi*-karnej⁵, szczególnej odpowiedzialności karnej⁶, odpowiedzialności o charakterze represyjnym⁷, czy też odpowiedzialności karnej jednostek innych niż osoby fizyczne⁸.

Przyjmując za słuszne stanowisko, iż odpowiedzialność podmiotów zbiorowych na podstawie u.o.p.z. kształtuje się w obszarze odpowiedzialności o charakterze karnym, do której odnosi się art. 42 Konstytucji, można odnieść niektóre instytucje znane prawu karnemu i dorobek doktryny w zakresie zasad odpowiedzialności oraz zasady wymiaru kary do podmiotów kolektywnych. W doktrynie już od dawna zwracano uwagę na zagadnienie proporcjonalności, ale w odniesieniu do osób fizycznych⁹. Ponadto problem jest również to, że proporcjonalność nie jest pojęciem homogenicznym.

zbiorowego za czyn zabroniony pod groźbą kary, Prokuratura i Prawo [dalej: **Pr.** i **Pr.**] 2003/4, s. 165–166.

⁴ Stanowisko Sejmu przedstawione w uzasadnieniu do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 listopada 2004 r. (K 18/03), Dz.U. z 2004 r. Nr 243, poz. 2442, s. 9.

⁵ Zob. **M. Czyżak**, *Karnoadministracyjne, karnoskarbowe i quasi-karne formy odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Wojskowy Przegląd Prawniczy [dalej: **WPP**] 2004/1, s. 38.

⁶ **J. Skupiński**, *Problemy kryminalno-polityczne związane z promulgowaniem ustawy z dnia 28 października o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, [w:] *Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych*, Apelacja Gdańska [dalej: **Apel. Gd.**] 2003/3, s. 47–48.

⁷ **B. Nita**, *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Państwo i Prawo [dalej: **PiP**] 2003/6, s. 17–18.

⁸ Zob. **S. Waltoś**, *O odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych – stary problem legislacyjny na nowo*, [w:] *Prawo – społeczeństwo – jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu*, Warszawa 2003, s. 405–406.

⁹ Już w starożytnej Grecji Arystoteles zauważył, iż „sprawiedliwość jest czymś proporcjonalnym [...] tym więc, co sprawiedliwe, jest to, co proporcjonalne, a to, co wykracza przeciw proporcji, jest niesprawiedliwe”, cyt. za: **M. Królikowski**, *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005, s. 32–33; zob. **K. Wojtyczek**, *Zasada proporcjonalności*, [w:] **B. Banaszak**, **A. Preisner**, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 667–692; **A. Łabno**, *Ograniczenie wolności i praw człowieka na podstawie art. 31 Konstytucji III RP*, [w:] **B. Banaszak**, **A. Preisner**, *Prawa...*, s. 704–706; **J. Zakolska**, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008, s. 9–31.

2. Istota i koncepcje prawnego pojęcia proporcjonalności

Generalnie można wyodrębnić dwie różne koncepcje prawnego pojęcia proporcjonalności. Pierwsza z nich odnosi się do proporcjonalności w ujęciu administracyjnoprawnym. Koncepcja ta zakłada, że wszystkie podejmowane środki muszą być proporcjonalne do celu, jaki ma zostać osiągnięty. Można tutaj mówić o proporcjonalności potencjalnej (prawdopodobnej), gdyż dotyczy ona relacji określonych środków w stosunku do celów, które możliwe są jednak do osiągnięcia w przyszłości¹⁰. Takie ujęcie proporcjonalności poddaje zatem ocenie relację podejmowanych środków do zamierzonych celów, przy uwzględnieniu trzech fundamentalnych kryteriów, tj.: odpowiedności¹¹, konieczności¹² oraz proporcjonalności (*sensu stricto*) podejmowanych środków. Kryterium proporcjonalności w rozumieniu *sensu stricto* nakazuje rozstrzygnięcie konfliktu wartości w taki sposób, aby została zachowana właściwa proporcja między ustanowionymi obciążeniami a celem regulacji¹³.

¹⁰ **J. Długosz**, *Zasada proporcjonalności w prawie europejskim jako przesłanka kryminalizacji*, [w:] **T. Dukiet-Nagórska** (red.), *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, Warszawa 2010, s. 91.

¹¹ Kryterium odpowiedności odnosi się do relacji między stosowanymi środkami a zamierzonym celem. Ocena przydatności zastosowanych środków wymaga odpowiedzi na pytanie, czy „wprowadzona regulacja jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków” – **J. Maliszewska-Nienartowicz**, *Zasada proporcjonalności w prawie Wspólnot Europejskich*, Toruń 2007, s. 84; **K. Wojtyczek**, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Zakamycze 1999, s. 150.

¹² Kryterium konieczności wymaga, aby spośród środków równie skutecznych wybrać najmniej uciążliwe dla jednostki. Kryterium to kładzie nacisk na to, czy ustawodawca mógł wybrać środek równie skuteczny ale mniej ograniczający jednostkę – **K. Wojtyczek**, *Zasada proporcjonalności jako granica prawa karnania*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych [dalej: **Cz. PKiNP**] 1999/2, s. 37–39; **J. Zakolska**, *Zasada...*, s. 25.

¹³ Zasadę proporcjonalności w sposób w pełni samodzielny i całościowy statuuje art. 31 ust. 3 Konstytucji, który przewiduje dopuszczalność wprowadzenia ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw, jeśli ograniczenia takie konieczne są w demokratycznym państwie prawnym. Ingerencja państwa w sferę praw człowieka dopuszczalna jest wyłącznie, jeżeli jest podejmowana dla ochrony wartości szczególnie cennych dla społeczeństwa. Ingerencja państwa wiąże się z sytuacją konfliktu dwóch lub większej liczby wartości, których pełna realizacja nie jest możliwa. Zob. **K. Wojtyczek**, *Granice...*, s. 159; **M. Zubik** (red.), *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2008, s. 175–176; **P. Kiziukiewicz**, *Problematyka zgodności z Konstytucją RP środka karnego obowiązku powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakazu kontaktowania się z określonymi osobami*

Druga z koncepcji, określana mianem proporcjonalności retrospektywnej, odnosi się do zasady proporcjonalności funkcjonującej w prawie karnym. Jej istotę stanowi założenie, że surowość kary musi być współmierna do wagi popełnionego czynu. Ustalenie proporcji w tym przypadku polega zatem na odwołaniu się do czynu, którego sprawca dopuścił się w przeszłości.

W przypadku proporcjonalności retrospektywnej przyjmuje się dwa modele. Pierwszy model proporcjonalności (tzw. proporcjonalność zwykła) odnosi się do względnego zagrożenia karą. Jej istotą jest to, by sprawca, który popełnił przestępstwo, został skazany na karę współmierną do wagi popełnionego czynu. Względność ukarania sprawcy polega na tym, że dana kara musi się mieścić w zakresie ustawowego zagrożenia przewidzianego za dany typ przestępstwa – koresponduje z obowiązującym w danym porządku prawnym katalogiem sankcji karnoprawnych, a także systemem ich wymierzania przez sąd. Omawiany model proporcjonalności ma więc na celu wskazanie, że proporcjonalność retrospektywna nie służy jedynie określaniu granic dopuszczalnego wymiaru kary grożącej za dany typ przestępstwa w danym systemie karnoprawnym, ale posiada również charakter determinujący rodzaj i wysokość wymierzonej kary za określone przestępstwo, popełnione przez konkretnego sprawcę. Drugi model proporcjonalności retrospektywnej, inaczej: proporcjonalności zasadniczej, dotyczy natomiast korelacji pomiędzy wagą popełnionego czynu a górną granicą ustawowego zagrożenia przewidzianego za jego popełnienie. Określa on zatem maksymalny wymiar kary współmiernej do określonego typu przestępstwa¹⁴.

3. Zasada proporcjonalności w obszarze odpowiedzialności o charakterze karnym podmiotów zbiorowych

W zakresie tematyki opracowania powstaje kluczowe pytanie, czy możliwe jest przeniesienie interpretacji zasady proporcjonalności powstałej na gruncie prawa karnego na grunt odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. W odpowiedzi na tak postawione pytanie pomocne mogą okazać się argumenty przedstawione przez TK w wyroku z dnia 3 listopada 2004 r. w części doty-

lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (cz. 2), Pałestra 2010/1–2, s. 40–42.

¹⁴ J. Długosz, *Zasada...*, s. 94.

czącej niezgodności art. 7 u.o.p.z.¹⁵, a w związku z tym pozostałych przepisów dotyczących nakładania kar pieniężnych z art. 2 Konstytucji. Trybunał Konstytucyjny skontrolował u.o.p.z. na wniosek Polskiej Konfederacji Pracodawców Prywatnych i wytknął w orzeczeniu oczywiste błędy ustawodawcy. Zarzuty wnioskodawcy dotyczyły m.in. sposobu określenia w u.o.p.z. górnej i dolnej granicy kary pieniężnej nakładanej na podmioty zbiorowe. Przyjęta metoda rodziła poważne wątpliwości interpretacyjne ze względu na brak konsekwencji w posługiwaniu się przez ustawodawcę pojęciami przychodów i wydatków, które miały odmienne znaczenia na gruncie różnych ustaw, co w pewnych przypadkach mogło prowadzić do arbitralnych decyzji organów orzekających¹⁶. Wnioskodawca podkreślił przy tym, że kary powinny być skuteczne, proporcjonalne i zniechęcające, ale nie mogą być irracjonalne, gdyż naruszają właśnie zasadę proporcjonalności wynikającą z art. 31 ust. 3 Konstytucji¹⁷.

W ocenie TK przepisy – w brzmieniu sprzed nowelizacji – dotyczące wymiaru kary pieniężnej, pozostawiały zbyt szeroki margines niepewności po stronie podmiotu zbiorowego, a także stwarzały poważne trudności interpretacyjne i praktyczne, z którymi musiałyby się zmierzyć organy stosujące prawo. Przy określaniu sankcji ustawa odsyłała do „przychodu określonego w trybie przepisów o podatku dochodowym od osób prawnych”¹⁸. Problem jednak polegał na tym, iż w praktyce ustalenie przychodu podmiotu niepodlegającego ustawie o podatku dochodowym od osób prawnych „w trybie przepisów o podatku dochodowym od osób prawnych” mogło nastęrczać trudności, zwłaszcza w wypadku podmiotów, na których nie ciążył obowiązek prowadzenia ksiąg

¹⁵ Treść przepisu w brzmieniu ustalonym w tekście pierwotnym (Dz.U. z 2002 r. Nr 197, poz. 1661) art. 7 ust.: „1. Za czyn określony w ustawie wobec podmiotu zbiorowego orzeka się karę pieniężną w wysokości do 10% przychodu określonego w trybie przepisów o podatku dochodowym od osób prawnych, osiągniętego w roku podatkowym poprzedzającym wydanie orzeczenia.

2. Jeżeli przychód, o którym mowa w ust. 1, jest niższy niż 1 000 000 zł, karę pieniężną orzeka się w wysokości do 10% wydatków poniesionych w roku poprzedzającym wydanie orzeczenia.

3. Kara pieniężna orzeczona na podstawie ust. 1 lub 2 nie może być niższa niż 5 000 zł”. Przepis w tym brzmieniu utracił moc z dniem 30 czerwca 2005 r. w związku z wyrokiem TK z dnia 3 listopada 2004 r. (Dz.U. Nr 243, poz. 2442).

¹⁶ Więcej na ten temat zob. **T. Razowski**, *Wadliwość określenia kary pieniężnej w ustawie z 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Prok. i Pr. 2005/9, s. 82–87.

¹⁷ Uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego..., s. 3.

¹⁸ Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r., Dz.U. z 2000 r. Nr 54, poz. 654, ze zm.

rachunkowych. Ponadto z u.o.p.z. nie wynikało jednoznacznie, co w istocie powinno stanowić podstawę ustalenia przychodu przy wymiarze kary – czy suma przychodu wyliczona wyłącznie na potrzeby wymiaru kary pieniężnej, czy też zeznanie podatkowe. Jeśli taką podstawą było zeznanie podatkowe, powstawała wątpliwość, do jakiej kwoty należy się odnieść w wypadku dokonania korekty zeznania podatkowego przez podatnika (czy to przez podatnika, czy na mocy decyzji podatkowej)¹⁹.

Zdaniem TK, ustawodawca nie sprecyzował kryteriów pozwalających na jasne określenie wysokości grożących kar podmiotowi zbiorowemu. Niedopuszczalne jest, by dopiero w trakcie postępowania, przy pomocy osoby posiadającej wiedzę specjalistyczną, dochodziło do ustalenia, w jakich granicach można orzec karę pieniężną wobec podmiotu zbiorowego. Przyjęcie niedookreślonych i wewnętrznie sprzecznych kryteriów ustalania granic zagrożenia karami pieniężnymi zostało przez TK uznane za niedopuszczalne, zwłaszcza przy tak wysokich sankcjach, jakie na gruncie u.o.p.z. mogły być nakładane na podmiot zbiorowy. Zdaniem TK, przepisy prawne muszą stwarzać podmiotowi odpowiedzialności karnej możliwość uprzedniego i dokładnego rozeznania, jakie mogą być prawnokarne konsekwencje jego postępowania.

Ponadto TK wskazał, iż w myśl art. 4 Drugiego Protokołu do Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich²⁰, „każde Państwo Członkowskie podejmie działania konieczne do zapewnienia, żeby osoba prawna pociągana do odpowiedzialności podlegała ukaraniu efektywnymi, proporcjonalnymi i odstręczającymi sankcjami”²¹. Kara winna pozostawać we właściwej proporcji do potencjału ekonomicznego sprawcy, a jej celem nie powinno być unicestwienie podmiotu zbiorowego²².

¹⁹ Uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego..., s. 24.

²⁰ Drugi Protokół do Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich z dnia 19 czerwca 1997 r., sporządzony na podstawie art. K. 3. Traktatu o Unii Europejskiej, OJ C 221, 19/07/1997.

²¹ Należy dodać, iż w Raporcie Wyjaśniającym do Drugiego Protokołu do Konwencji w sprawie ochrony interesów finansowych Wspólnot Europejskich (tekst zaakceptowany przez Radę 12 marca 1999 r., sygn. 1999/C/91/02) wyraźnie wskazano na konieczność zastosowania pewnych środków o charakterze represyjnym w celu zapewnienia możliwości ukarania osoby prawnej „skutecznymi, proporcjonalnymi i perswazyjnymi sankcjami” – więcej na ten temat zob. **S. Zablocki**, *Co dalej z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych?*, Pałestra 2005/3–4, s. 225.

²² Uzasadnienie do wyroku Trybunału Konstytucyjnego..., s. 24.

Analizując obecną treść przepisu art. 7 u.o.p.z., który został zmieniony przez ustawę z dnia 25 marca 2011 r. o ograniczeniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców²³ należy zaznaczyć, iż ustawodawca ustalił dolną i górną granicę kary pieniężnej. Dolną granicę wymiaru kary określa kwota 1000 zł. Górny wymiar kary określany jest w oparciu o dwa kryteria – kwoty granicznej i udziału procentowego. Dla zachowania proporcjonalności kar pieniężnych w stosunku do możliwości finansowych podmiotu zbiorowego, ustawodawca przyjął, że kara pieniężna ograniczona jest kwotą 5 000 000 zł oraz procentowym udziałem (3%) przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Określenie kwotowo granicy wysokości kary pieniężnej jest rozwiązaniem lepszym od wcześniej obowiązującego, gdyż czyni zadość zasadzie oznaczoności kary.

Ustawowa górna granica zagrożenia karą odzwierciedla częściowo zasadę proporcjonalności oraz ma swój wymiar konstytucyjny. Zapobiega orzeczeniom sądów znacząco przekraczającym wagę czynu zagrożonego karą. Nadaje to pojęciu proporcjonalności jedynie zewnętrzną, ograniczoną rolę niedopuszczania do wymierzania sankcji znacząco odbiegających od poziomu istotności i społecznej szkodliwości przestępstwa. Proporcjonalność w teorii wymiaru odnosi się nie do perspektywicznych relacji typu „środek – cel”, ale działa retrospektywnie, co dotyczy relacji pomiędzy dolegliwością kary a wagą przestępstwa, za które sankcja została orzeczona. Wysokość wymierzonej kary powinien uwzględniać również komunikat potępiający określone zachowanie²⁴.

²³ Dz.U. z 25.05.2011 r. Nr 106, poz. 622. Art. 7: „Wobec podmiotu zbiorowego sąd orzeka karę pieniężną w wysokości od 1000 do 5 000 000 złotych, nie wyższą jednak niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego”. Należy dodać, iż przepis ten zasadniczo został zmieniony znacznie wcześniej ustawą z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. Nr 180, poz. 1492). Art. 7 ust. 1: „Wobec podmiotu zbiorowego sąd orzeka karę pieniężną w wysokości od 1000 do 20 000 000 złotych, nie wyższą jednak niż 10% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego”; ust. 2: „Przychód, o którym mowa w ust. 1, określa się na podstawie sporządzonego przez podmiot zbiorowy sprawozdania finansowego albo w oparciu o podsumowanie zapisów w księgach podatkowych, o których mowa w art. 3 pkt 4 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2005 r. Nr 8, poz. 60, Nr 85, poz. 727, Nr 86, poz. 732 i Nr 143, poz. 1199)”.

²⁴ **A. von Hirsch**, *Uzasadnienie istnienia i wymiaru kary we współczesnym retributywizmie*, Ius et Lex 2006/1, s. 74.

Należy zauważyć, iż choć w doktrynie polskiego prawa karnego tematyka sprawiedliwości karania w odniesieniu do osób fizycznych była szeroko dyskutowana, to jednak w związku z wprowadzeniem do systemu prawnego odpowiedzialności karnej podmiotów kolektywnych zrodziły się nowe problemy mające swoje odzwierciedlenie właśnie na gruncie zasady proporcjonalności. Materialne ujęcie zasady proporcjonalności w prawie karnym odnosi się do współmierności sankcji karnej do stopnia zawinienia. Ma to swoje odbicie w przyjmowanym ustawowym zagrożeniu karnym dla określonych przestępstw i jest stosowane w konkretnych przypadkach przy orzekaniu kary pozostającej w ścisłym związku ze szkodliwością czynu zabronionego, którego dopuścił się sprawca. Można więc powiedzieć, iż zasada proporcjonalności stanowiąca podstawę procedury wymierzenia kary pozostającej w ścisłym związku z winą sprawcy przestępstwa zapewnia taki jej wymiar, który będzie odpłatą za wyrządzoną szkodę w formie dopuszczalnej przez system prawny²⁵.

Kara jako reakcja społeczna na fakt popełnienia przestępstwa stanowi jeden z fundamentów prawa karnego. Do najważniejszych cech kary kryminalnej, wyróżniających ją wśród innych form wyrażania społecznego sprzeciwu dla zachowań osób fizycznych uważanych za niedopuszczalne, należy zaliczyć:

- 1) nakładanie jej w imieniu państwa przez specjalnie do tego powołane organy – niezależne i niezawisłe sądy w procesie wymiaru sprawiedliwości;
- 2) największą dolegliwość wśród sankcji przewidzianych przez prawo za naruszenie dóbr prawnych;
- 3) konieczność znalezienia winy sprawcy, jako wyłącznej podstawy jej stosowania;
- 4) ściśle osobistą dolegliwość²⁶.

Wskazana w pkt 4) dolegliwość dotyczy ściśle sprawcy przestępstwa i stanowi odpłatę za zachowanie naruszające normy prawne, a powodujące społeczną szkodliwość. Stanowi ona wyraz potępienia tego zachowania poprzez osobistą dolegliwość wobec sprawcy²⁷.

²⁵ Więcej na ten temat: **M. Królikowski**, *Sprawiedliwość...*, s. 120.

²⁶ **J. Majewski**, [w:] **A. Zoll** (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. I, Kraków 2004, s. 575–576.

²⁷ Więcej na ten temat zob. **B. Janiszewski**, *Dolegliwość jako element współczesnej kary kryminalnej*, [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Zakamycze 2006, s. 297–323.

W odniesieniu do sankcji karnych znaczącą rolę odgrywają dwa typy racjonalizacji kary, mianowicie: racjonalizacja sprawiedliwościowa oraz racjonalizacja celowościowa, zwana utylitarną. Racjonalizacja sprawiedliwościowa ściśle wiąże się z zasadą proporcjonalności i stanowi o sprawiedliwej odpłacie sprawcy za popełnione przez niego przestępstwo. Natomiast utylitarna intencja racjonalizacji celowościowej wiąże się ze stosowaniem kary wobec sprawcy przestępstwa po to, aby osiągnąć w ten sposób jakiś cel w przyszłości, np. zresocjalizować lub odizolować sprawcę²⁸.

Generalnie można powiedzieć, że zgodnie z zasadą proporcjonalności, sankcja karna orzekana za przestępstwo powinna być adekwatna do zawinienia i ciężaru czynu. Zasada ta pełni zatem funkcję limitującą wymiar kary, ponieważ określa jej granicę. Zaznaczyć jednak należy, iż w myśl przyjętych w doktrynie poglądów, zasada proporcjonalności nie stoi na przeszkodzie w wymierzeniu łagodniejszej kary, jeżeli sąd w konkretnym przypadku uzna to za właściwe²⁹.

4. Próba oceny obecnej regulacji

W kontekście powyższych rozważań oraz tematu opracowania można wykazać, że głównym czynnikiem problematycznym w zakresie odniesienia zasady proporcjonalności do odpowiedzialności o charakterze karnym jest „jednostka miary” określająca proporcję pomiędzy przestępstwem i karą. Z jednej strony, mamy dobro chronione prawem, z drugiej zaś – katalog sankcji godzących w istotne dobra karanej osoby lub podmiotu, tj. jej majątek, wolność lub prawa obywatelskie. Choć kwestie te zdają się nie budzić istotnego problemu w stosunku do osób fizycznych, to jednak w odniesieniu do poruszanej tematyki należy postawić sobie kluczowe pytanie: jak zastosować zasadę proporcjonalności przy stosowaniu sankcji karnych wobec fikcyjnych tworów, jakimi są podmioty zbiorowe?

²⁸ J. Majewski, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. I, Warszawa 2007, s. 488.

²⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 92–93; zob. B. Janiszewski, *Ogólne zasady sądowego wymiaru kary w nowym kodeksie karnym*, Cz. PKiNP 1999/2, s. 66–70.

Mówiąc o zasadzie proporcjonalności w znaczeniu materialnym, bazującej na współmierności wymiaru kary do stopnia winy w określonych „możliwościach prawnych”, w odniesieniu do podmiotów zbiorowych pojawia się natychmiast pytanie o zdolność do przypisania zawinienia. Prawnokarna konstrukcja winy zajmuje szczególne miejsce w strukturze przestępstwa i stanowi warunek konieczny dla przyjęcia odpowiedzialności karnej. Na bazie poglądów prezentowanych w doktrynie można sformułować ogólny wniosek, że wina jako osobista zarzucalność czynu oparta na zdolności sprawcy do tego, by w jego psychice powstała motywacja skłaniająca go do określonego zachowania w odniesieniu do normy prawnej, może być rozpatrywana bezpośrednio jedynie w przypadku osoby fizycznej. Bezpośrednie odniesienie zasad wymiaru kary opierających się na koncepcji proporcjonalności do niezgodnych z prawem działań podmiotu zbiorowego pozostaje w kolizji z uwarunkowaniami deontologicznymi. Utrudnione jest tutaj wyszczególnienie obowiązków moralnych podmiotu zbiorowego ze względu na jego prawny charakter. Podmiot taki nie jest zdolny do wykreowania zindywidualizowanych przeżyć psychicznych, ponieważ mają one wyłącznie charakter personalny.

Należy się zatem zastanowić, na jakiej płaszczyźnie rozpatrywać można zasadę proporcjonalności w odniesieniu do środków reakcji karnej wobec podmiotów zbiorowych. Wśród przeciwników koncepcji odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych można wskazać stanowiska negujące zdolność takiego kolektywu do odczuwania sankcji karnej oraz poprawy, co stanowi niezbędny składnik kary kryminalnej. Pogląd ten wydaje się mocno kontrowersyjny, gdyż podmiot zbiorowy odpowiadający za czyn osoby fizycznej pozostającej w określonym, przewidzianym w ustawie związku z podmiotem zbiorowym, może być adresatem zarzutu moralnego takiego naruszenia³⁰. Choć – jak zostało to wcześniej wskazane – podmiot nie jest zdolny do kreowania przeżyć psychicznych, jednak spełnia on wymóg retributywności oraz zarzucalności moralnej ze względu chociażby na etycznie niewłaściwe naruszenie normy prawnej. Należy jednak pamiętać, że podmiotowość prawna podmiotów zbiorowych, w tym przysługujące im prawa i wolności, jest emanacją praw i wolności osób fizycznych, które tworzą podmioty kolektywne i poprzez te

³⁰ **M. Filar**, *Podstawy odpowiedzialności karnej (?) podmiotów zbiorowych (na gruncie ustawy z 22 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary)*, [w:] **K. Indecki** (red.), *Aktualne problemy prawa karnego kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004, s. 112.

podmioty realizują przysługujące im prawa i wolności. Sankcja nałożona na podmiot zbiorowy nie dotyczy więc abstrakcyjnie ujętej masy majątkowej czy struktury organizacyjnej, ale w ostatecznym rozliczeniu ogranicza wolności i prawa (w tym w szczególności prawa majątkowe) osób fizycznych.

W tym miejscu warto przytoczyć treść art. 10 u.o.p.z., zgodnie z którym sąd, orzekając karę pieniężną, zakazy lub podanie wyroku do publicznej wiadomości, uwzględnia w szczególności wagę nieprawidłowości w wyborze lub nadzorze, o których mowa w art. 5, rozmiary korzyści uzyskanej lub możliwej do uzyskania przez podmiot zbiorowy, jego sytuację majątkową, społeczne następstwa ukarania oraz wpływ ukarania na dalsze funkcjonowanie podmiotu zbiorowego³¹. W piśmiennictwie trafnie wskazuje się, iż na wzór kodeksu karnego, u.o.p.z. zawiera przepisy stanowiące swoisty „minikatalog” dyrektyw sędziowskiego wymiaru kary w sprawach dotyczących odpowiedzialności podmiotów zbiorowych³². Jak wynika z ww. przepisu, sąd, wymierzając karę podmiotowi zbiorowemu, powinien uwzględnić „winę” podmiotu zbiorowego plus inne elementy wskazujące na całokształt społecznego oddziaływania określonego zachowania. Z umieszczenia kwestii zawinienia jako pierwszej z przesłanek można wnioskować, że ta przesłanka ma charakter dominujący³³.

Tematyka winy na gruncie odpowiedzialności karnej podmiotów o charakterze kolektywnym odbiła się w piśmiennictwie szerokim echem³⁴. Nie wdając

³¹ Aktualne brzmienie art. 10 u.o.p.z. jest wynikiem nowelizacji z 28 lipca 2005 r. (Ustawa o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz.U. Nr 180, poz. 1492), w której znacznie rozszerzono zakres przesłanek, które powinny być brane pod uwagę przez sąd przy wymiarze środków represji karnej. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem przepisu, sąd, orzekając karę pieniężną, zakazy lub podanie wyroku do publicznej wiadomości, uwzględniał w szczególności rozmiary korzyści uzyskanej przez podmiot zbiorowy, a także społeczne następstwa ukarania.

³² **M. Filar** (red.), **Z. Kwaśniewski**, **D. Kala**, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2003, s. 90; **idem**, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006, s. 87.

³³ **J. Warylewski**, **J. Potulski**, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych w prawie polskim i europejskim. Komentarz*, Bydgoszcz, Gdańsk 2007, s. 99.

³⁴ Problematyką winy w kontekście odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych zajmował się H.J. Hirsch, który doszedł do wniosku, że wina podmiotu kolektywnego nie jest równoznaczna z winą jej członków, gdyż istota korporacji nie polega na prostym zsumowaniu poszczególnych osób, ale stanowi samodzielny twór oddzielający się od nich. Jego zdaniem, równoległe do winy indywidualnej istnieje zjawisko winy „zrzeszenia”, która wystarcza do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej podmiotu zbiorowego – **H.J. Hirsch**, *Problem*

się jednak w szczegółową analizę, słuszne wydaje się przyjęcie, że podmiotowi zbiorowemu można jednakże pośrednio przypisać winę pochodzącą od osoby fizycznej działającej w jego imieniu lub interesie. Podmiot zbiorowy jako związek osób fizycznych działa i rozumuje jak osoba fizyczna, dlatego interpretacja, że jest to zindywidualizowany twór abstrakcyjny, wydaje się nazbyt odbiegająca od rzeczywistości³⁵. Sąd, oceniając wagę nieprawidłowości w wyborze lub nadzorze, o których mowa w art. 5, powinien wziąć pod uwagę stopień naruszenia przyjętych w obrocie zasad ostrożności przy wyborze i nadzorze nad osobami, o których mowa w art. 3 u.o.p.z., przez stosowane organy podmiotu zbiorowego, jak również to, czy naruszenie tych pryncypiów było wynikiem lekkomyślności czy niedbalstwa.

Mówiąc, iż kara ma być proporcjonalna, nie myślimy o precyzyjnym dopasowaniu, lecz o uniknięciu sytuacji rażącej dysproporcji między ciężarem przestępstwa a karą. Zaletą zasady proporcjonalności jest to, że daje ona praktyczne wskazówki odnoszące się do doboru kary. Tradycyjne, zorientowane przewencyjnie, podejścia dostarczały niewielu takich wytycznych. Teoria wymiaru kary, opierająca się na koncepcji proporcjonalności, jest w stanie dostarczyć dużo więcej wskazówek: może ona wskazać, które cechy przestępstwa lub przestępcy należy przy rozstrzygnięciu wymiaru kary brać pod uwagę w pierwszym rzędzie, jaka powinna być ich względna hierarchia ważności i dlaczego. Wskazuje na ciężar przestępstwa jako podstawowy czynnik przy doborze wyroku. Proponuje zasady klasyfikacji i porównywania przestępstw; wskazuje, jakie znaczenie należy przywiązywać do poprzednich wyroków, oraz podaje zasady przeprowadzania oceny względnego ciężaru przestępstw³⁶.

Kolejną zaletą podejścia proporcjonalnego jest odniesienie do sensu sprawiedliwości. Tradycyjne, przewencyjnie zorientowane teorie kary – nawet jeśli rzekomo humanitarne – zawsze koncentrowały się na kwestiach instru-

odpowiedzialności karnej związków osób, Studia Prawnicze [dalej: **SP**] 1993/4, s. 7–8. Próby rozwiązania problemu winy w zastosowaniu do podmiotów zbiorowych podjęła się również O. Górniok, twierdząc, że „stopień trudności uznania podmiotów kolektywnych do zawinienia w prawnokarnym sensie zależy w znacznej mierze od przyjmowanej w założeniu teorii winy”. Autorka widzi rozwiązanie w wybraniu jednego z kierunków działania poprzez „uczłowieczenie” podmiotów kolektywnych, modyfikację istniejącego pojęcia winy lub utworzenie odrębnego pojęcia winy dla podmiotów kolektywnych – **O. Górniok**, *Przestępczość przedsiębiorstw i karanie jej sprawców*, Warszawa 1995, s. 65.

³⁵ **D. Habrat**, *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008, s. 176–177.

³⁶ **A. von Hirsch**, *Uzasadnienie...*, s. 49.

mentalnych. Takie instrumentalne postrzeganie spraw niesie ze sobą groźbę niesprawiedliwości³⁷.

Zasada proporcjonalności kary sprawia, że pojęcie sprawiedliwości staje się kluczowe dla teorii wymiaru kary. Słusznie w piśmiennictwie podkreśla się, iż zasad wymiaru kary określonych w kodeksie karnym nie można wprost stosować do zasad odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, niemniej jednak zasada sprawiedliwości powinna być uwzględniona *mutatis mutandis* przy orzekaniu o odpowiedzialności podmiotów kolektywnych³⁸. Zasada sprawiedliwości jako fundamentalna i kluczowa dla orzekania o wymiarze kar stosowanych w odpowiedzialności podmiotów zbiorowych winna determinować orzekanie o rodzaju i wysokości dolegliwości karnej w ramach wyznaczonych przez przepisy prawa. Sprawiedliwymi będą wyroki uwzględniające społeczną szkodliwość czynu stanowiącego podstawę odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, biorące pod uwagę korzyści uzyskane przez podmiot zbiorowy, a nawet rodzaj działalności prowadzonej przez podmiot. Zasada sprawiedliwości, w pewnej części została uwzględniona wprost w treści art. 10 u.o.p.z. Sąd bowiem został zobowiązany do tego, aby w czasie orzekania uwzględnić nie tylko rozmiary korzyści uzyskanej przez podmiot zbiorowy, ale także następstwa ukarania. niesprawiedliwy byłby wyrok, który w kontekście uzyskanych przez podmiot zbiorowy korzyści jest zbyt mało dotkliwy. Z aprobatą społeczną prawdopodobnie nie spotkałoby się jednak także orzeczenie rujnujące dobrze prosperujące przedsiębiorstwo, którego efektem byłyby zwolnienia pracowników czy nawet upadek lub kłopoty całej branży³⁹.

Godząc się z postulatem współmierności kary pieniężnej do osiągniętej korzyści, przeciwstawić się jednak należy pokusie, aby wysokość tej kary stanowiła „lustrzane” odbicie tej korzyści. Niejednokrotnie kara pieniężna, orzeczona nawet w wysokości minimalnej, będzie przewyższać wartość korzyści majątkowej, której przepadek jest obligatoryjny. Może dojść do sytuacji, kiedy nawet najmniejsza kwotowo kara pieniężna stanowić będzie drastyczną dolegliwość dla podmiotu zbiorowego. Zauważyć należy, że zgodnie z art. 10

³⁷ *Ibidem*, s. 50.

³⁸ J. Potulski, J. Warylewski, *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 73.

³⁹ J. Warylewski, J. Potulski, *Odpowiedzialność podmiotów...*, s. 102.

u.o.p.z., sąd, orzekając karę pieniężną, zobowiązany jest uwzględnić sytuację majątkową podmiotu zbiorowego⁴⁰.

Proporcjonalność wyroku opiera się na założeniu, że potępienie wyrażane przez sankcje powinno sprawiedliwie odzwierciedlać stopień bezprawności (to znaczy stopień szkody i winy) popełnionego czynu. Taki punkt widzenia pozwala uporać się z konfliktem zawierającym się w kwestii, czy polityka karna powinna sprzyjać interesom społecznym, czy interesom przestępców. Interes społeczny wyrażony jest przez uznanie faktu, że typowe przestępstwa, np. związane z przemocą, są złem, którego popełnienie podlega potępieniu przez zastosowanie sankcji karnej⁴¹.

Podstawą zasady proporcjonalności są pewne założenia etyczne – że jest ona sprawiedliwą metodą rozstrzygania o wysokości kary. Nieproporcjonalne lub niewspółmierne kary dla podmiotu zbiorowego będą niesprawiedliwe dlatego, że pokazują taki podmiot jako odpowiednio mniej lub bardziej warty potępienia, zamiast ściśle uzasadniać naganność postępowania zagrożonego karą. Proporcjonalność zawsze odgrywała istotną rolę w polityce wymiaru kary. Kiedy nasze poczucie sprawiedliwości mówi nam, że określone podmioty powinny być karane według ciężarów ich czynów, nie wydaje się, aby chodziło o dolegliwość związaną osądem według teorii tzw. kary zasłużonej. Jedną z reakcji na ten problem jest dowiedzenie, że kara zasłużona to nic innego, jak zasada limitująca, która podaje przedział, poza którym kara będzie niezasłużona. Wewnątrz takiego przedziału wyrok może być oparty na innych przesłankach. Takie podejście mogłoby jednakże sugerować, że podmioty, które dopuściły się podobnych przestępstw, mogą otrzymać całkiem odmienne kary⁴².

Proporcjonalność kar wymierzanych daje godną uwagi wskazówkę, że podmioty skazane za podobne czyny powinny otrzymywać karę pieniężną o porównywalnej dolegliwości, ale nie wysokości. Wymogi proporcjonalności odnoszonej do wymiaru kary nie są czczymi ograniczeniami i są łamane, gdy jednakowo naganne czyny są karane nierówno. Porządkujące wymagania proporcjonalności przewidują możliwość stopniowania przestępstw zgodnie z ich wagą.

⁴⁰ G. Małyniuk, *Proporcjonalność reakcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, [w:] T. Bukiet-Nagórska, *Zasada proporcjonalności...*, s. 492.

⁴¹ A. von Hirsch, *Uzasadnienie...*, s. 50.

⁴² *Ibidem*, s. 75.

Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zasada proporcjonalności jest uznana za „wymóg demokratyczny”, zaś Europejski Trybunał Sprawiedliwości przyjął ją jako zasadę ogólną prawa wspólnotowego. Proporcjonalność leży u podstaw określenia rodzaju i surowości sankcji karnych w *Corpus Iuris*; zakłada równowagę między interesami finansowymi, które wymagają ochrony, a ograniczeniem reakcji społecznej na szkodę tak, by „nie przekroczyła ona tego, co sprawiedliwe, jak i tego, co konieczne”. Idea potrzeby sankcji oznacza, że jest rzeczą konieczną, by wziąć pod uwagę powagę stanu faktycznego, rodzaju interesu, który podlega ochronie, oraz wyrządzoną szkodę⁴³.

5. Podsumowanie

Zestawienie przedstawionych uwag dotyczących roli proporcjonalności w procesie orzekania kary pieniężnej wobec podmiotów zbiorowych rodzi pytanie o oddziaływanie tej zasady w przedmiotowym obszarze. W przypadku odpowiedzialności represyjnej podmiotów zbiorowych można powiedzieć, iż wymóg proporcjonalności wpływa w zasadzie jedynie na dobranie odpowiedniej surowości; nie można tutaj mówić o oddziaływaniu na rodzaj kary. Surowość w tym wypadku ingeruje w swego rodzaju swobodę funkcjonowania podmiotu zbiorowego. Można powiedzieć, iż w ogólnych ramach ustawodawca w u.o.p.z. wywiązał się z wymogów wynikających z zasady proporcjonalności, poprzez umożliwienie dostosowania środka represji do społeczno-ekonomicznych następstw jego oddziaływania. Problem jednak pozostał w zakresie możliwości bardziej selektywnego oddziaływania kary na realnie odpowiedzialne jednostki lub zespoły organizacyjne podmiotu zbiorowego, a tym samym ograniczenia najbardziej negatywnego oddziaływania kary na najsłabszych członków kolektywu.

⁴³ M. Królikowski, *Zasada proporcjonalności kar w europejskim Corpus Iuris. Ujęcie filozoficznoprawne*, Warszawa 2004, s. 10–11.

Bibliografia

- Czyżak M.**, *Karnoadministracyjne, karnoskarbowe i quasi-karne formy odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, WPP 2004/1.
- Długosz J.**, *Zasada proporcjonalności w prawie europejskim jako przesłanka kryminalizacji*, [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, Warszawa 2010.
- Filar M.**, *Podstawy odpowiedzialności karnej (?) podmiotów zbiorowych (na gruncie ustawy z 22 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary)*, [w:] K. Indecki (red.), *Aktualne problemy prawa karnego kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Leleentalowi w 45. roku pracy naukowej i dydaktycznej*, Łódź 2004.
- Filar M.** (red.), **Kwaśniewski Z.**, **Kala D.**, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2003.
- Filar M.** (red.), **Kwaśniewski Z.**, **Kala D.**, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006.
- Górniok O.**, *Przestępczość przedsiębiorstw i karanie jej sprawców*, Warszawa 1995.
- Habrat D.**, *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008.
- Hirsch A. von.**, *Uzasadnienie istnienia i wymiaru kary we współczesnym retributywizmie*, Ius et Lex 2006/1.
- Hirsch H.J.**, *Problem odpowiedzialności karnej związków osób*, SP 1993/4.
- Janiszewski B.**, *Dolegliwość jako element współczesnej kary kryminalnej*, [w:] *Przestępstwo – kara – polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarka*, Zakamycze 2006.
- Janiszewski B.**, *Ogólne zasady sądowego wymiaru kary w nowym kodeksie karnym*, Cz. PKiNP 1999/2.
- Kiziukiewicz P.**, *Problematyka zgodności z Konstytucją RP środka karnego obowiązku powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakazu kontaktowania się z określonymi osobami lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (cz. 2)*, Palestra 2010/1–2.
- Królikowski M.**, *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005.
- Królikowski M.**, *Zasada proporcjonalności kar w europejskim Corpus Iuris. Ujęcie filozoficznoprawne*, Warszawa 2004.
- Łabno A.**, *Ograniczenie wolności i praw człowieka na podstawie art. 31 Konstytucji III RP*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Majewski J.**, [w:] A. Zoll (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. I, Kraków 2004.
- Majewski J.**, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. I, Warszawa 2007.
- Maliszewska-Nienartowicz J.**, *Zasada proporcjonalności w prawie Wspólnot Europejskich*, Toruń 2007.

- Małyniuk G.**, *Proporcjonalność reakcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, Warszawa 2010.
- Mik B.**, *Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r.*, Prz. Sąd. 2002/7–8.
- Nita B.**, *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, PiP 2003/6.
- Potulski J., Warylewski J.**, *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, Warszawa 2004.
- Razowski T.**, *Wadliwość określenia kary pieniężnej w ustawie z 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Prok. i Pr. 2005/9.
- Skupiński J.**, *Problemy kryminalno polityczne związane z promulgowaniem ustawy z dnia 28 października o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, [w:] *Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych*, Apel. Gd. 2003/3.
- Skwarczyński H.**, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, Mon.Pod. 2004/2.
- Skwarczyński H.**, *Wniosek prokuratora w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony pod groźbą kary*, Prok. i Pr. 2003/4.
- Stańdo-Kawecka B.**, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007.
- Waltoś S.**, *O odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych – stary problem legislacyjny na nowo*, [w:] *Prawo – społeczeństwo – jednostka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Kubickiemu*, Warszawa 2003.
- Warylewski J., Potulski J.**, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych w prawie polskim i europejskim. Komentarz*, Bydgoszcz, Gdańsk 2007.
- Wojtyczek K.**, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Zakamycze 1999.
- Wojtyczek K.**, *Zasada proporcjonalności jako granica prawa karania*, Cz. PKiNP 1999/2.
- Wojtyczek K.**, *Zasada proporcjonalności*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Zablocki S.**, *Co dalej z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych?*, Palestra 2005/3–4.
- Zakalska J.**, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008.
- Zubik M.** (red.), *Konstytucja III RP w tezach orzeczniczych Trybunału Konstytucyjnego i wybranych sądów*, Warszawa 2008.

Dorota HABRAT

THE ROLE OF PROPORTIONALITY IN PROCESS OF JUDGING FOR COLLECTIVE ENTITIES

(Summary)

Setting the role of proportionality for punishing process of collective entities according to the acts prohibited under punishment act is major issue because of assignment of the type of liability and consequently legal guarantees. In principal, the article is attempt to answer for question how the legislature has met the requirements of the proportionality principle in relation to the process of punishment judging for collective entity. In the article, concepts of proportionality in terms of administrative and criminal law, the basis and main assumptions of proportionality rule and its reference to punishment a theory are presented. In the area of fine jurisdiction, limitations in the use of proportionality principle for collective entities taking account criminal justice are presented. Conclusions about the proportionality principle in fine judgment for collective entity referred to the Constitutional Court's judgment of 3 November 2004, with the part of act where is the conflict between the judgment of fines with the Constitution. Due to the fact, that the substantive approach to the proportionality principle in criminal law is related to the adequacy of the penalty to the degree of guilt issues of collective ability to assign guilt were discussed in the article.